
НОМИНА АГЕНТИС – ТРАДИЦИИ И ИНОВАЦИИ

0. От пространното описание на съществителните имена за дейтели, дело на М. Димитрова, са изминали 40 години. В студията си *Nomina agentis* в книжовния български език”, публикувана в Известия на Института за български език, кн. IX, С., 1962 г., авторката отчита политическите и икономическите промени у нас през периода XIX в. – 60-те години на XX в. и влиянието им върху словообразователната продуктивност на наставките, с които се образуват агентивните съществителни, както и “семантиката на деятелните от м.р.” (с. 149).

С уважение към посочения труд и към всички по-глобални и по-частични проучвания на съществителните имена за дейтели, насочваме вниманието си върху социолингвистичната и отчасти върху психолингвистичната страна на проблема за динамичните процеси в тази семантична група.

I. За да се проследят иновациите в лексиката и в словообразуването на номина агентис в разговорната реч, както и за да се маркират постъпленията от чужди думи в тази семантична субстантивна група, проучването взема за основа Национална класификация на професиите (по-нататък НКП), съвместен продукт на Министерството на труда и социалните грижи и Националния статистически институт, издаден от Института по индустриални отношения и мениджмънт “ОКОМ” през 1996 година.

В класификатора са залегнали около 1500 длъжностни наименования, структурирани в 9 класа: Ръководни служители; Аналитични специалисти; Приложни специалисти; Помощен персонал; Персонал, зает с услуги за населението, охрана и търговия; Производители в селското, горското и рибното стопанство, ловци и риболовци; Квалифицирани производствени работници; Оператори на машини, съоръжения и транспортни средства; Нискоквалифицирани работници; Въоръжени сили.

Тук ще се ограничим с наблюдения на номина агентис, включени в клас V – Персонал, зает с услуги за населението, охрана и търговия, група 514, подгрупа 5141 – фризьори, бръснари, козметици, т.е. “лица, които извършват дейности за подобряване външния вид на клиентите” (НКП, 134).

II. В общата постановка за семантичната специфика на съществителните нарицателни се подчертава, че за “едни от тях е по-естествена идентифициращата, а за други – предициращата роля” (Арутюнова 1976, 343). С други думи, в рамките на субстантивната лексика се обособяват две относително самостоятелни семантични групи: съществителни с предметни значения (непредикатни) и съществителни с предикатни (признакови) значения. Ако приемем, че тези групи се намират на противоположните полюси на субстантивната семантична скала, между тях, според Н. Д. Арутюнова, “са разположени другите номинации, в това число функционалните (съществителни, с които се означава жизненото “амплоа” на човека – номина агентис), релационните (шеф, началник, майка) и оказионалните, способни да изпълняват както идентифицираща, така и предикатна роля в изказването, а следователно притежаващи както по-обобщено, така и по-конкретно, ориентирано към денотат или към клас денотати, значение” (Арутюнова 1976, 346). Подобно мнение споделя и Е. Пернишка. Като уточнява, че между предметни и признакови значения на съществителните няма категорични граници, авторката обръща внимание на следния факт: “Особено спорна е голямата група значения за лица, много от които означават понятието чрез неговите свойства, дейност, качество, отношение. По семантичната си същност такива значения са по-скоро признакови, оценъчни, още повече, че чрез тях най-често се постига характеристика, предикация, а не идентификация на предмета в речта” (Пернишка 1993, 63).

Разбирането, че агентивните съществителни са с признакова семантика не се абсолютизира, но не може да се отрече, че именно квалификация, а не идентификация съдържат оказионалните агентивни образувания, за които ще стане реч в предлаганото проучване.

III. Промените, които настъпиха през последните години в системата на съществителните за дейатели, споделят общата за нашия език тенденция към безразборно заемане на чужди думи. Езиковото съзнание се промива от медиите, където не винаги умело, но подчертано тенденциозно се жонглира с романска лексика, от езиковата демагогия, която трайно се е настанила не

само в рекламата и в публичното пространство, а и в служебната и битовата сфера на общуване. Разбира се, това са малка част от причините, определящи подхода при избор на съществителни за дейтели, определени в Националния класификатор като “Персонал, зает с други услуги на населението”.

1. За съществителното **бръснар**.

Съществителното **бръснар** е с ясна словообразователна мотивация – девербален дериват, в чиято семантика се експлицира действието, изразено от глаголната основа. В. Радева (Радева 1991, 80) смята, че при образуването на агентивни съществителни имена наставка -ар е непродуктивна, а според Ст. Георгиев (Георгиев 1991, 139) наставка -ар има висока честота на употреба.

Речниковата статия в РБЕ, т. I, С., 1977, 812, пределно лаконична, уточнява лексикалното му значение така: Човек, чийто занаят е да бръсне, да стриже и да подстригва. Със същото значение – Лице, чието занятие е да бръсне, да стриже и да подстригва – е представено съществителното и в РСБКЕ, т. I, С., 1955, 86.

През последните 10-12 години занаятът бръснарство, разбран като бръснене и мъжко подстригване, не е актуален, т.е. за него няма пазарно търсене. Причина за това е модата във външния вид на мъжете (бради и дълги коси), от една страна, и променените битови условия (богат асортимент от самобръсначки), от друга. В професионалните услуги на бръснаря се задържаха стриженето и подстригването на лица от мъжки пол, но те като че ли предпочитат да ги подстригва фризьор/ка.

Що се отнася до активността на форманта -ар, като имам предвид номенклатурата на професиите в НКП, той е със затихваща функция, но е вярно и това, че с него в по-ранен езиков етап са образувани голям брой деятелни имена (Димитрова 1962, 176).

1.2. С наставка -ач е образувано окازیоналното девербално деятелно съществително **подстригвач/ка**. Словообразователната му семантика – номинация на лице, характеризирано според отношението му към дейност, свързана с професия или постоянно занятие – го отнася към дериватите, при които процесуалният признак се приписва като постоянно качество. (По-подр. вж. Радева 1991, 81). Съществителното битува в разговорната практика не с цел да се подцени или обезличи професията, а за да се уточни целта на посещение във фризьорския салон (напоследък фризьорско ателие). То визира конкретна дейност – подстригване, но произвеждащият глагол **подстригвам се** се възприема като възвратно-личен (върша действието за себе си). За да се дистанцира от значението на същинските

рефлексивни глаголи като *обувам се, реша се, обличам се* и т.н., носителят на езика, съобразно с комуникативната ситуация, уведомява събеседника си, че “отива на подстригвач”, вместо стандартното “да се подстригва”. Така е постигнат двоен ефект: от една страна, говорещият е намерил адекватна номинация за лицето, упражняващо съответната дейност, а от друга, моносемантичният агентивен окازیонализъм, който е с ясно изразена признакова семантика, е в услуга на търсен стилистичен ефект и демонстрация на личен езиков стил чрез разбираема езикова аномалия.

2. За съществителното **фризьор**.

Номина агентис с формант -ьор са девербални производни, семантически свързани с глаголи, образувани с чуждата по произход наставка -ира. М. Димитрова отбелязва, че заимстваните наставки навлизат в езика посредством заетите чужди думи, а не самостоятелно, но “могат да получат словообразователна активност и на домашна почва, като се свързват с основи от домашен произход” (Димитрова 1962, 144). С допълнението, че продуктивността на суфикс -ира според посочения словообразователен модел интензивно попълва агентивната лексика с формант -ьор, ще посочим малка част от професиите, включени в НКП: *г р а н у л ь о р*, *е к с т а т ь о р*, *н а п у л ь о р*, *ш п р и ц ь о р*, *м а р к е т ь о р*, *и н - ж е к т ь о р*, *р а ф и н ь о р* и мн. др. Трудно е да се уточни по каква причина – активен словообразователен модел -ира – -ьор или правописна грешка, т.е. несъобразяване с наличието на фонем, при които липсва опозицията твърдост/мекост (ж, ч, ш), но на с. 163 в НКП под позиция 7322 е маркирана професията *р е т у ш ь о р*. Мода или трайно присъствие е наставка -ьор в групата на съществителните имена за дейатели, ще покажат бъдещите ни наблюдения.

Ф р и з ь о р е Лице, което къдри коси и прави прически (РСБКЕ, Т. III, С., 1959, 538). За сравнение: в БТР, С., 1973, 1067 фризьорът е Бръснар, който подстригва и къдри коси. Както бе посочено по-горе, номинацията бръснар се деактуализира, а същественото в случая е, че на този процес противостои активизирането на интернационализма фризьор. Неговата висока честотност води до следния любопитен социолингвистичен факт: в определени ситуации номинацията *бръснар* получава пейоративна окраска, докато *фризьор* се включва в речевата комуникация само с прякото си агентивно значение. Осъзнавано като интернационализъм, то се вписва в

тенденцията към интелектуализация на езика и в разговорния му вариант, а в рекламните надписи познатият от близкото минало *Бръснаро-фризьорски салон* в много случаи е заменен от *Фризьорски салон* или *Фризьорско ателие*. Процесът се подкрепя и от лексиката, фразеологията и рекламата в специализираното телевизионно предаване на БНТ "Моден свят". Там водещата препоръчва на лицата от мъжки пол да посещават *Мъжки фризьорски салон*, което сигнализира за съответната ориентация на медиите към реалитета и респ. нейната номинация.

2.1. Трудно е да се ограничи заемаването на чуждици, които "под формата на термини проникват в научния и публицистичния стил, а оттам и във всекидневната реч на определени интелегентски среди" (Виденов 1997, 77). Френското по произход агентивно съществително **коафьор** се е настанило в българския език отдавна като синоним на *фризьор*, т.е. като чуждица. (Така е тълкувано значението му в РСБКЕ, Т. I, С., 1955, с. 613.) Съставителите на т. VII на РБЕ, С., 1993, с. 548 оценяват присъствието на думата в лексикалната система като литературно-книжно, а употребата и като нежелателна. В речта на професионалистите обаче *коафьор* е доста честотното съществително със специализирана номинация – *фризьор на дамски прически*. От него за разлика от синонимите му *бръснар* и *фризьор*, не може да се образува съществително от ж.р. с наставка -ка, а вероятната причина може да се потърси в илюстративния материал, използван в РБЕ: Фризьорите бяха *само мъже* и се наричаха *коафьори*. (П. Мирчев, София от вчера, С., 1969). Общественото мнение явно е наложило схващането, че качествените специалисти в тази област са предимно мъже, което дава отражение върху родовата маркираност и на другите две нови названия – *стилист* и *дизайнер на прически*.

2.2. В степенната скала за висок професионализъм във фризьорството съществителното **стилист** се свързва с фамилното име на **Капанов**, признат като водещ професионалист, доказал уменията си и зад граница. *Стилист Капанов* е майстор не "на добрия литературен стил" (БТР, 967), а *лице, което умее да стилизира, да превръща в изкуство правенето на дамски прически*.

Тук се наблюдава обратният на моносемантизацията процес: съществителното **с т и л и с т** разширява сферата си на употреба с положителен знак за естетическа оценка. Като синоним на *фризьор* и *коафьор* **стилист** е с подчертана признакова, предицираща функция и именно тя му отрежда място в съответния синонимен ред.

2.3. Последна по време на поява в лексикалната верига от названия на лица, заети с “други услуги на населението”, е аналитичната конструкция **дизайнер на прически**. Тя е провокирана вероятно от семантиката на произвеждащото сингулативно съществително **д и з а й н**, в чието лексикално значение се акцентува върху целенасочена творческа дейност, “която има за цел да определя външните естетически особености на предметите” (РБЕ, т. IV, 1984, 58). Дериватът **д и з а й н е р** е в семантична близост с агентивното съществително **х у д о ж н и к**, разбираемо като човек на изкуството изобщо, като творец. Тази неологична по своя характер конструкция е в обращение при възможност за избор между две или повече номинации от едно и също семантично гнездо. Тъй като целта на говорещия е не само да информира, но и в случая да самоопредели професионалната си квалификация, той избира най-сполучливия според него езиков знак. (По-подр. вж. Димитрова 1999).

И така, в процеса на сравняване и градация, при който говорещият обикновено се мъчи да накара слушателя да се съгласи с него, да признае, че направеният избор е сполучлив и логично обоснован (Димитрова 1999, 53), българинът (българката), избира в зависимост от езиковата ситуация кого при необходимост ще посети – *бръснар/ка, подстригвач/ка, фризьор/ка, коафьор, стилист* или *дизайнер на прически*.

IV. Прави впечатление детайлизацията, с която съставителите на НКП подхождат към длъжностната специфика на козметиците – *козметик, маникюрист-педикюрист* и *гримьор-перукер*.

Ако за първите години на ХХI век посочените композита са названия на актуални към този момент професии, явно не е било така преди 50 години. В РБЕ, Т. I-III, С., 1955 – 1959 г. са включени мотивиращите съществителни **к о з м е т и к а**, **м а н и к ю р**, **п е д и к ю р**, **п е р у к а**, но не и мотивираните от тях агентивни деривати *козметик, маникюрист, педикюрист, перукер*, залегнали в класификатора.

За наставката **-ик**, с която е образувано съществителното **козметик**, М. Димитрова предполага, че е с възможност заактивизиране “в сравнение с по-рано” (с. 178). Практиката доказва нейната правилна прогноза чрез големия брой десубстантивни производни с формант **-ик**, посочени в НКП под различни позиции.

Не само сходната им словообразователна семантика – лица, назовани според обекта или резултата от дейността, свързана с професия или занятие, – но и подчертаният пазарен интерес поставят съществителните **к о з м е т и**

к и м а н и к ю р и с т сред най-честотните във вестникарските колони, рубрикирани с Търси/Предлага работа.

Няма да се спираме на словообразователната активност на наставките -ист и -ер, с които са образувани п е д и к ю р и с т и п е р у к е р. Ще отбележим само, че тъй като дериватите означават вършител (субект) на действието при експлицитно изразено деятелно отношение (неизразена предикация), В. Радева (Радева 1991, 95–108) ги обособява в субкатегорията деятелни имена (номина актори). Тъй като този факт няма отношение към социолингвистичната проблематика на проучването, маркираме го като доказателство за признаковата, предидираща същност на агентивните съществителни имена.

Образуването чрез съединяване на първични основи агентивно съществително *маникюрис*-*педикюрис* в речта на професионалистите вече има свой семантичен еквивалент – новата композита **ноктопластик**.

Одобрението или неодобрението на неологизма не е зависимо от възрастовата характеристика на упражняващите тази професия, а от това къде работят – в по-големите градове, където те са част от персонала на **козметично студио**, по-подходяща според тях е номинацията **ноктопластик**.

Опитът да се опишат постъпленията от нова лексика в една подгрупа от названия на лица, заети в сферата на обслужването, е началният етап на бъдещи социолингвистични проучвания в системата на съществителните имена за дейатели.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова, 1976: Н. Д. Арутюнова. Предложение и его смысл. (Логико-семантические проблемы). М., 1976.
2. Арутюнова, 1988: Н. Д. Арутюнова. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт. М., 1988.
3. Български тълковен речник. С., 1973.
4. Виденов, 1997: М. Виденов. Езикът и общественото мнение. С., 1997.
5. Виденов, 1982: М. Виденов. Социолингвистика. С., 1982.
6. Георгиев, 1991: Ст. Георгиев. Българска морфология. Велико Търново, 1991.

7. **Димитрова, 1962:** М. Димитрова. Nomina agentis в книжовния български език.— В: Известия на Института за български език. № IX, С., 1962, с. 141–210.
8. **Димитрова, 1999:** Ст. Димитрова. Езикова демагогия. С., 1999.
9. **Иванова, Ницолова, 1995:** К. Иванова, Р. Ницолова. Ние, говорещите хора. С., 1995.
10. **Национална класификация на професиите.** С., 1996.
11. **Пернишка, 1993:** Е. Пернишка. За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. С., 1993.
12. **Радева, 1991:** В. Радева. Словообразуването в българския книжовен език. С., 1991.
13. **Речник на българския език.** Т. I–X, С., 1977 – 2000.
14. **Речник на съвременния български книжовен език.** Т. I–III, С., 1955 – 1959.